

О. П. ЧЕРНИШ

ПРО СПОСІБ ВИГОТОВЛЕННЯ ТРИПІЛЬСЬКОЇ КЕРАМІКИ

Якщо питання про спосіб виготовлення ямково-гребінцевої кераміки вже досить опрацьоване, то техніка виготовлення трипільської кераміки до цього часу ще зовсім не висвітлена, навіть у працях, спеціально присвячених цій кераміці¹. В кращому разі говориться, що трипільці виготовляли кераміку ручним способом.

Величезний фактичний матеріал, зібраний в результаті довголітнього вивчення трипільської культури, дає вже можливість конкретно поставити питання про спосіб виготовлення трипільської кераміки. Перш ніж перейти до характеристики цього способу, необхідно коротко відмітити особливості виготовлення ямково-гребінцевої кераміки. Спеціалісти, що вивчали цю кераміку, встановили безсумнівний факт розламування посудини та фрагментів посуду по спаю чи шву стрічок глини, з яких вони були зліплені². На основі явища розламування посудин по спаю стрічок глини і був встановлений стрічковий спосіб ручного виготовлення посуду ямково-гребінцевої кераміки. При стрічковому способі в місці спаю чи шва стінка посудини створюється з двох паралельних скошених стрічок глини. Інколи в місці спаю спостерігалися заглибини на краю однієї стрічки і виступи (шипи) на краю другої стрічки. Деякі дослідники в своїх працях наводять і профілі лінії стику стрічок глини. Так, наприклад, Айліо подає розрізи лінії спаю стрічок глини при стрічковому способі виготовлення кераміки. На наших рисунках видно глибоку западину на одній стрічці глини і великий шип на другій³ (рис. 2, 1, 2). Так скріплювалися стрічки глини при стрічковому способі виготовлення. Подібного явища не вдалося знайти ні на одному фрагменті трипільського посуду, який розпався по шву.

Це говорить про те, що техніка виготовлення трипільської кераміки відрізняється від стрічкового способу виготовлення.

При стрічковому способі, з метою забезпечення найбільшої міцності посудин, площу країв спаю стрічок глини намагались зробити якнайширшою. Для стрічкового способу явище розламування посудин по горизонтальних лініях є найхарактернішою рисою. Все ж на стоянках з ямково-гребінцевою керамікою інколи зустрічалося розламування посудин на

¹ М. Красников, Трипольская керамика, СГАИМК № 3, 1931; А. Кульська, Кераміка трипільської культури. Трипільська культура, т. I, К. 1940.

² J. Ailio, Die Steinzeitliche Wohnplatzfunde in Finland, Helsingfors 1911; Н. Бортвин, Из области древнесибирской керамики, ЗРАО, т. II, 1915; М. В. Воеводский, К изучению гончарной техники народов СССР, Этнография, т. 4, 1930; А. Спицын и В. Каменский, Стоянка каменного века близ Балахны, СПб 1915; М. Я. Фосс, Кераміка Федоровской стоянки. Труды секции археологии РАНИОН, 1930.

³ Ailio, там же.

частини і у вертикальному напрямку. Так, наприклад, А. А. Спицин відмітив знахідку кількох фрагментів посуду на Балахнинській стоянці, які ламались у вертикальному напрямку¹; дослідник прийшов до висновку, що цей вертикальний розлом, мабуть, пов'язаний з іншим способом виготовлення посуду.

Спостереження за трипільською керамікою дають можливість відмітити, що частина посуду розламується не тільки по горизонталі, а й по вертикалі. Отже, ця кераміка виготовлялась іншим способом, ніж стрічковий.

У зв'язку з цим необхідно розглянути дані етнографії про

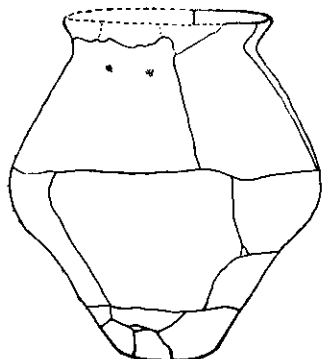

Рис. 1. Біконічна посудина із слідами розпаду на частини в горизонтальному і вертикальному напрямках (1/4 н. в.).

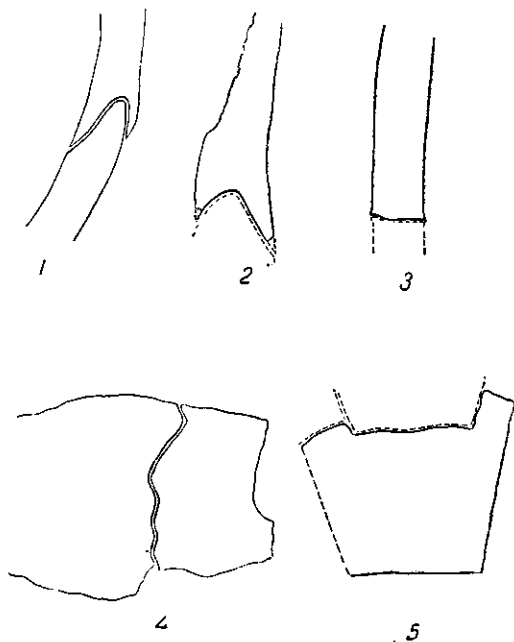

Рис. 2. 1, 2 — профілі стику стрічок глини при стрічковому способі ручного ліплення з пластин; 3 — профіль лінії стику пластин глини при способі ручного ліплення з пластин; 4, 5 — типи обрізів країв пластин глини (хвиляподібний і перпендикулярний обрізи).

виготовлення посуду способами, в результаті яких посуд розламується на частини по швах спаю як по горизонтальних, так і по вертикальних лініях.

М. В. Воеводський, спостерігаючи фрагменти стародавньої кераміки Східного Сибіру з слідами розламування посудин на частини у вертикальному напрямку, прийшов до висновку, що це явище є наслідком застосування якутського способу ручного ліплення².

Якутський спосіб ручного ліплення найкраще описав В. І. Подгорбунський³. Згідно з його описом, якути з розмішаної глини роблять прямокутні вальки, які потім розрізаються на чотири частини і розплющуються дерев'яним молотком на широкі листи глини. Останні розрізуються ножом на трапецеподібні пластини, широкі сторони яких приліпляються до обруча і зліплюються між собою, причому дещо посудини створюється вузькими сторонами трапецеподібних пластин. Після зліплення цих глиняних пластин вінця посудини з обручем відрізають. Виготовлена якутським способом посудина має чотири вертикальні шви, відповідно до чотирьох пластин глини.

Вертикальні шви розламу посудин спостерігалися і в місцевостях, де застосовувались інші способи виготовлення посуду.

¹ А. Спицин и В. Каменский, Стоянка каменного века близ Балахны, СПб 1915, стор. 8.

² М. В. Воеводский, К изучению гончарной техники народов СССР, Этнография, т. 4, 1930.

³ В. И. Подгорбунский, Заметки о гончарстве якутов, Иркутск 1928.

У 1926 р. Д. К. Зеленін спостерігав в с. Зеренді, Акмолінської області, кільцевий спосіб, при якому посудина виготовлялася шляхом накладання кілець глини певного діаметра одне на одне. Ширина кілець 6 см. Денце посудини виліплювалося з одного куска глини¹. Кільцевий спосіб виготовлення посуду спостерігався і в Бразилії. Бразильці на нижньому краю кільця глини видавлювали довгасту западину, в яку входив край денця або верхній край попереднього кільця². Виготовлена кільцевим способом посудина має крім кількох горизонтальних швів один вертикальний.

У 1930 р. М. В. Воеводський спостерігав поблизу Ташкента своєрідний середньоазіатський спосіб виготовлення посуду великих розмірів (до 2 м). За цим способом широкі і довгі прямокутні пластини глини ставились на ребро і зліплювались між собою. На одержаний циліндр ставили верхню частину посудини, зліплену з трапецеподібних пластинок глини. Таким способом виготовляли величезні корчаги для води і зерна³. Посудина мала кілька горизонтальних швів і один вертикальний.

Усі ці етнографічні дані дають нам право підійти до визначення способу виготовлення трипільської кераміки, який має багато аналогічних рис з вищеписаними способами.

Трипільську кераміку виготовляли способом ручного ліплення з пластинок глини. Маючи багато спільного з якутським, кільцевим і середньоазіатським (горизонтальні і вертикальні шви), він має і свої особливості. Реконструкція його стала можливою на основі спостережень і вивчення багатьох трипільських посудин та їх фрагментів, які розламались на частини по швах спаю.

Після очищення глини від різних домішок її розмішували і відстоювали. Далі глину зліплювали у великі округлі куски, що були своєрідними первинними заготовками для ліплення посуду. При археологічних розкопках дуже часто зустрічаються такі невивалені круглі куски глини. Так, наприклад, Трипільською археологічною експедицією 1940 р. біля житла № 3 Володимирівського трипільського поселення знайдено кілька таких заготовок. Подібні глиняні круглі куски виявлені тут і в 1946 р. Круглі глиняні заготовки розплющувалися каменями та різним дерев'яним знаряддям на великі листи глини, які розрізували на прямокутні, трапецеподібні, трикутні та іншої форми пластини. Розмір пластинок і їх форма визначались розміром і типом посудин, які мали виготовити. Проведено дослідження багатьох трапецеподібної, прямокутної та трикутної форм фрагментів розламаних посудин. Після виготовлення таких пластинок приступали до ліплення проводжуваного на твердій основі, якою могли бути різні округлі предмети і спеціальні глиняні форми. Для цієї мети могли служити так звані „правила“, якими могли також вигладжувати посуд зсередини. Так звані „трипільські конуси“, мабуть, були формами для виготовлення посуду.

На основі спостережень над розламаними трипільськими посудинами можна вказати на ряд особливостей у виготовленні їх способом ручного ліплення з пластинок: денця великих посудин (висотою від 50 см і більше) ліпилися з багатьох трикутних пластинок глини; денця посудин середнього розміру (висотою від 30 до 50 см) ліпились з двох-трьох пластинок глини, а денця посудин висотою до 30 см ліпились цілими (рис. 3, 2, 6).

Денця виліплювали, прикладаючи одну пластину глини до другої. Під нажимом рук гончаря вогні пластини глини міцно приліплювались

¹ Д. К. Зеленін, *Примитивная техника гончарства налепом в Восточной Европе*, Етнографія, т. I, 1927.

² F. Kraus, *In der Wildnissien Brasilien*, Leipzig 1911, стор. 282—283. Рисунок, вміщений на стор. 283, детально ілюструє техніку виготовлення посуду в Бразилії.

³ М. В. Воеводський, *К изучению гончарной техники народов СССР*, Етнографія, т. 4, 1930.

одна до одної. Денця посудин завжди виготовляли з невеликою стінкою, про що свідчать численні екземпляри таких денць. Дальший процес виготовлення посудини полягав у тому, що на цю нижню частину посудини (денця з невеликою стінкою) накладався ряд трапецеподібних пластин. На рис. 1 та на рис. 3, 1 зображено біконічну посудину з трипільського поселення біля с. Стіна, Томашпільського району, Вінницької області, яка складалася з трьох поясів зліплених між собою трапецеподібних пластин глини. Посудина має дві горизонтальні лінії спаю пластин і чотири вертикальні. Верхня частина посудини складається з чотирьох великих прямокутних пластин глини, а нижня — з трьох пластин. Барилкуваті посудини мали багато більше поясів трапецеподібних глиняних пластин. Місцем спаю пластин ніколи не був вичеревок посудини; пластини зліплювались, як правило, вище вичеревка або нижче нього¹. На рис. 3, 4, 7, 8 подані стінки піфосів, зліплені з трапецеподібних пластин. До вичеревка завжди прикладались ширші сторони трапецеподібних пластин, а до вінець чи днища — завжди вузкі.

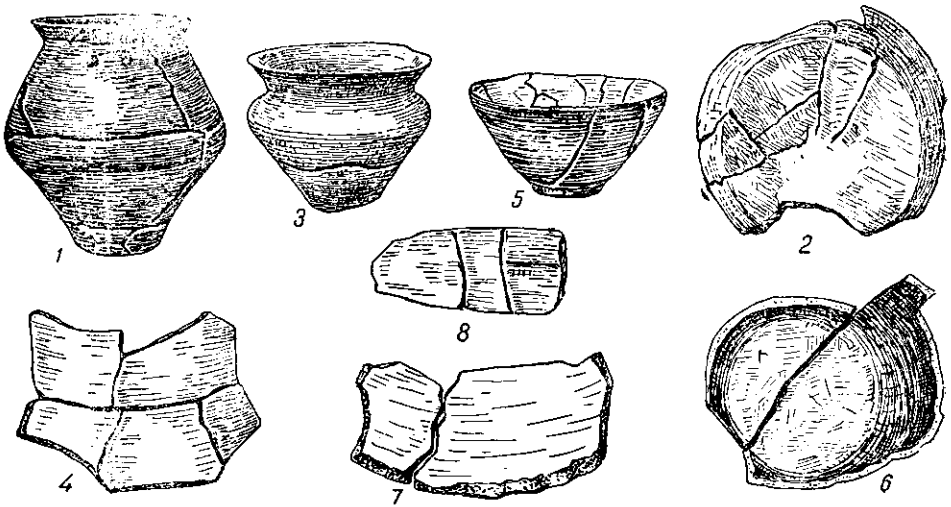

Рис. 3. 1, 3, 5 — посудини з слідами розпаду на частини; 4, 7, 8 — частини стінок посудин, складені з кількох пластинок; 2, 6 — денця посудин.

Міцного зчеплення глиняних пластин досягали двома способами: перший полягав у тому, що краї пластин відрізувались хвилясто і потім по цій хвилястій лінії пластини прикладались одна до одної (рис. 3, 3, 7; рис. 2, 4). Хвилястість до певної міри заміняла виготовлення пазів і шипів по краях, які спостерігалися при стрічковому способі. При другому способі міцного зчеплення пластин досягали шляхом перпендикулярного обрізування країв пластин (рис. 3, 6; рис. 2, 5).

Глибокі і великі миски та чаші також виготовлялись шляхом приліплювання до раніш виготовленого денця з невеличкою стінкою ряду глиняних пластин (рис. 3, 5).

На основі вивчення країв фрагментів посудин, виготовлених способом ручного ліплення з пластин, а також шляхом практичних спроб встановлено типовий розріз лінії спаю пластин при виготовленні трипільського посуду цим способом: лінія стику пластин в розрізі майже зовсім пряма і перпендикулярна до поверхні стінок посудини (рис. 2, 3).

Нижню половину великих посудин виліплювали на твердій основі до місця найбільшої ширини. Потім її знімали з цієї основи і далі ліпили до вінець.

¹ Зустрічаються невеликі біконічні посудини, зліплені по вичеревку з двох пластин.

Після виліплення шви зчеплення пластин дуже ретельно вигладжували — на всіх трипільських посудинах спостерігається старанне вигладжування поверхні, яке проводили черепашками, кістяними лощилами, різними дерев'яними лопаточками та іншим знаряддям.

Подібне вигладжування посудин відоме і з етнографічних матеріалів. Відомо, що якути після виліплення посудини зовнішню сторону обробляли дерев'яною лопаткою. Д. К. Зеленін відмічає, що при кільцевому способі після виліплення посудини провадився процес „шліфування“; зовнішню сторону посудини вигладжували мокрою рукою, далі поверхню вишкрябували тупим лезом дерев'яного ножа, потім зовнішню поверхню знов вигладжували мокрою рукою, а зсередини підтримували рукою в тому місці, де вигладжували¹. Після такого „шліфування“ сліди горизонтальних і вертикальних швів між пластинами глини знайти дуже важко. Ще трудніше простежити ці сліди, коли посудина покрита ангобом, розписом і випалена.

Способом ручного ліплення посуду з пластин трипільці найчастіше користувались для виготовлення посуду висотою від 15 см до 1 м і більше; посудини нижчі 15 см найчастіше виліплювали з одного чи двох кусків глини.

Техніка виготовлення найдавнішої кераміки на території Української РСР ще не досліджена, і говорити про якийсь єдиний ручний спосіб виготовлення посуду буде помилкою, бо цей спосіб в своєму розвитку пройшов кілька стадій. На думку Ф. Енгельса, самою ранньою стадією було обліплення корзин глиною². Отже, мусило пройти багато часу, поки людина від цієї стадії перейшла до ліплення посуду стрічковим чи пластинчастим способом. Висока якість трипільського посуду свідчить, що спосіб ручного ліплення посуду з пластин є одним з вищих етапів розвитку ручної техніки ліплення. Даний спосіб застосовувався напередодні появи ручного гончарського круга, бо від використання твердої конічної основи до появи останнього лише один ступінь.

Вищевикладений спосіб ручного ліплення з пластин спостережений на трипільській кераміці з добре відмученої глини без домішок, а решта посуду могла виготовлятися іншими прийомами.

А. П. ЧЕРНЫШ

О СПОСОБЕ ИЗГОТОВЛЕНИЯ ТРИПОЛЬСКОЙ КЕРАМИКИ

Резюме

Статья посвящена совершенно не изученному до настоящего времени вопросу о технике изготовления трипольской керамики. На основании изучения трипольских сосудов из поселений возле сел Стена, Белый Камень, Кадиевцы и др. автор статьи установил факт разламывания сосудов на части по швам спая, проходившим по вертикальным и горизонтальным линиям, что дало возможность определить форму частей, из которых изготовлялся сосуд. Эти части (глиняные пластинки) имели трапецевидную, прямоугольную и треугольную формы. Лепка могла производиться на твердой основе. Выводы автора о возможности существо-

¹ Д. К. Зеленін, Примитивная техника гончарства налепом в Восточной Европе, Этнография, т. I, 1927.

² Ф. Енгельс, Походження сім'ї, приватної власності і держави, Укрполітвидав, К. 1948, стор. 92.

вания такого способа лепки подтверждаются этнографическими данными. Так, например, в сосудах, сделанных так называемым якутским, среднеазиатским и кольцевым способами ручной лепки были прослежены линии слепливания. Кроме того, на основании данных литературы установлено, что даже среди хорошо изученной ямочно-ребенчатой керамики, изготовленной ленточным способом, при котором разламывание сосуда происходит исключительно по горизонтальным швам, все же иногда встречаются сосуды с вертикальными швами, что свидетельствует об иной технике лепки. Наблюдения над трипольской керамикой позволили установить некоторые особенности применения способа ручной лепки из пластин в зависимости от размеров изготовлявшихся сосудов.
